

تحلیل و بررسی شاخص‌های مؤثر در هویت محله (نمونه موردی: محله مسگرهای شهر زنجان)

جواد رحمانی^۱ و محمدرضا پورجعفر^۲

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۶/۱۸

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۳/۰۳

چکیده: برای اینکه «هویت» مجموعه‌ای از صفات و مشخصاتی است که باعث تشخیص یک فرد یا اجتماع از افراد و جوامع دیگر می‌شود؛ به تبع همین امر، محله و شهر نیز شخصیت یافته و مستقل می‌گردند. در ابتدا تعاریف نظریات، تعاریف مختلف هویت و هویت شهری از دیدگاه‌ها و نظریات مختلف بیان شده است و سپس عوامل هویت شهری جهت تحلیل نمونه موردی آمده است. در این مقاله به بررسی و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری محله مسگرها در شهر زنجان پرداخته شده است. در ادامه نیز با توجه به مبانی نظری مطرح شده، محله مسگرها را در بخش‌های: بافت اجتماعی محله مسگرها و جایگاه محله مسگرها در شهر، موقعیت محدوده مورد مطالعه در شهر، کیفیت شبکه دسترسی در محدوده مورد مطالعه، کیفیت کاربری‌ها در طرح تفصیلی، کیفیت بصری جداره‌های خیابان مسگرها، بررسی عناصر برجسته ادراکی در خیابان مسگرها، بررسی خیابان مسگرها به لحاظ اجتماعی، توده و فضا در خیابان مسگرها، عناصر کالبدی با ارزش تاریخی- فرهنگی در محله مسگرها؛ مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته است. همچنین مشخص گردید هویت محله مسگرها در ارتباط مستقیم با بناهایی منفرد مانند امزاده سید ابراهیم، کاروان‌سرای دخان، ورودی بازار و مجموعه ساختمان‌های یک طبقه با معماری سنتی و هماهنگ و وحدت بخش قرار دارد.

واژگان کلیدی: هویت شهری، محله مسگرها، فضای شهری، زنجان.

۱ دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول). j.rahmani@tabriziau.ac.ir

۲ استاد، دانشگاه تربیت مدرس تهران، تهران، پل نصر، دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۱- مقدمه

«محلها در کالبد شهر وجود دارند و محیطی برای زندگی شهری است، که واجد خصوصیات یک‌دست و مشابه است و ناظر عملاً می‌تواند به آن‌ها وارد شود. در گذشته محلها بیش از امروز از یکدیگر متمایز بوده‌اند، زیرا که علاوه بر سیمای محله، ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی ساکنین آن‌ها نیز با یکدیگر متفاوت بوده است» (امیر حاجلو و زنگنه، ۱۳۹۱: ۲۲). یکی از عناصر اصلی و مهم در ارتقای معنی شهر، محلات شهر است. طی سال‌های متمادی محلات بخشی جدا نشدنی از محیط شهری بوده‌اند. لذا بخش عظیمی از باز معنایی و هویتی شهر بر عهده محله هاست (Eben Saleh, 2000: 445). محلات می‌توانند احساس هویت و تعلق به محیط را در بین ساکنان گسترش دهند. این احساس می‌تواند روح مشارکت را گسترش دهد و سبب بهبود محیط زندگی شود (احمدزاده، ۱۳۸۱: ۱۵). برای این که بتوان نقش و جایگاه محلات را در شهرهای تاریخی ایران بررسی نمود، باید هم‌زمان به فضای اجتماعی- فرهنگی و فضای کالبدی توجه نمود و تأثیرات متقابل و ارتباط تنگاتنگ مفهومی آن‌ها با یکدیگر را شناخت (تفه الاسلامی و امین زاده، ۱۳۹۲: ۳۵). «در مفهوم هویت شهری و عناصر سازنده آن می‌توان به موضوعاتی همچون: «زمان، مکان، قومیت، اعتقادات، آداب و رسوم، زبان مشترک، گویش‌ها، و پوشش‌های محلی» اشاره نمود. هویت از آنجا که ریشه در تاریخ زندگی اجتماعی آدمی دارد، دارای بعد زمانی است؛ همچنین، در بطن این مفهوم نوعی تعلق به سرزمین وجود دارد، که به آن بعد مکانی نیز می‌دهد» (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۸). برای شناخت هویت شهرها، شناخت محلات، جایگاه مهمی دارد. محله مسگرها در زنجان نیز جزء محلات قدیمی این شهر است، که به دلیل قرارگیری عناصر مهم شهری در این محله همواره در گذر زمان دارای اهمیت زیادی بوده است. در این مقاله شاخص‌های هویت شهری در مواردی نظیر: ۱- عملکردی ۲- بصری ۳- ادراکی ۴- اجتماعی ۵- کالبدی، مورد شناسایی قرار گرفته‌اند.

۱-۱- مبانی نظری

۱-۱-۱- تعاریف هویت

در لغت‌نامه دهخدا هویت این‌چنین تعریف شده است:

«از تشخص که گاه بر وجود خارجی اطلاق می‌شود و گاه بر ماهیت با تشخص که عبارت از حقیقت جزئی است. هویت مرتبه ذات ناب را گویند و مرتبه احدیت و لاهوت اشارت است از آن» (دهخدا، ۱۳۳۷: ۳۴۹). در فرهنگ معین هویت به ذات باری تعالی، هستی، وجود و آنچه موجب شناسایی شخص باشد معنی شده است و در تعریفی آمده است: هویت عبارت از حقیقت جزئی است. یعنی هرگاه ماهیت با تشخص لحاظ و اعتبار شود و گاه به معنای وجود خارجی است و مراد تشخص و هویت گاه بالذات و گاه بالعرض است (معین، ۱۳۷۸: ۵۲۲۸). همچنین از نظر ملاصدرا هویت هر موجودی عبارت از نحوه خاص وجود اوست. در انسان هویت واحده است که منشأ آن به شئون مختلف می‌شود؛ و مراد نفس است که موجب حفظ وحدت و تشخص نوعی و شخصیت افراد و انواع است (سجادی، ۱۳۳۸: ۸۰۲).

۱-۱-۲- هویت شهری

با توجه به ابعاد گوناگون شهر، نظریات متعددی در رابطه با هویت شهری بیان شده است. در جدول شماره ۱ نظریات و دیدگاه‌ها در ارتباط با هویت شهری از نظر اندیشمندان ایرانی و غربی آمده است. برای شناخت هر موضوع (شهر) وجه تمایز آن با سایر موضوعات (شهرها) باید شناخته شود. بررسی موارد عینی (کالبدی) و ذهنی (روحی) در شهر جایگاه مهمی در یافتن هویت آن شهر دارد. اجزای شهری که به صورت ذهنی در شهرها هستند به اندازه عناصر و اجزای عینی و قابل مشاهده دارای اهمیت هستند و هویت شهرها به سختی در گذر زمان تغییر می‌کند.

۱-۱-۳- عوامل هویت بخش شهری

شناخت هویت شهر بایستی بر پایه مؤلفه‌های تشکیل دهنده شخصیت آن فضا شناسایی شود؛ مؤلفه‌های تشکیل دهنده شخصیت یک شهر عبارت از: مؤلفه‌های طبیعی، مصنوع و انسانی است که این موارد هر کدام صفات و متغیرهای خاص خود را دارا هستند. در شکل شماره ۱ ابعاد مختلف هویت شهری آمده است.

از جمله متغیرهای این مؤلفه‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

مؤلفه‌های طبیعی: کوه، رودی، مادی، تپه، دشت و...
مؤلفه‌های مصنوع: تک بناها، راه، محله، میدان، بلوک‌های

جدول ۱- نظریات و دیدگاه‌های هویت شهری

ردیف	نظریه و دیدگاه	نظریات و دیدگاه‌های هویت شهری
۱	پاکزاد	مفهوم هویت از دیدگاه شهرسازی و معماری غالباً، در دو بخش مکمل یکدیگر مطرح می‌شود. اول: ایجاد خاطره و تداعی در شخص؛ دوم: تمایز و استقلال در شخص. بنابراین تشخیص هویت فرایندی قیاسی بین عینیتهایی موجود با داده‌هایی از آن در ذهن است (پاکزاد، ۱۳۸۵)
۲	بهزادفر	برای شناخت هویت یک شهر باید مؤلفه‌های سازنده هویت شهر را به دو بعد عینی یا کالبدی و ذهنی یا روحی تقسیم کرد. این دو بعد می‌تواند از سه محیط طبیعی، مصنوعی و انسانی از همدیگر تفکیک گردد (بهزادفر، ۱۳۸۶: ۵۴-۵۵).
۳	لینچ	مهم‌ترین مفهوم از نظر او (مفهوم خوانایی) است، یعنی بتوان به آسانی اجزای شهری را شناخت و بتوان آن‌ها را در ذهن در قالبی به هم پیوسته به یکدیگر ارتباط داد (فکوهی، ۱۳۸۳: ۲۰۴). مفهوم مهم دیگر از نظر لینچ «تصویر شهر» است، که باید به ناظر احساس امنیت دهد و باعث به وجود آمدن رابطه موزون بین شخص و جهان خارج شود (لینچ، ۱۳۷۴: ۶۰).
۴	کریستین نوربرگ شولز	او در کتاب «معماری، حضور، زبان و مکان» چنین عنوان می‌کند «مهم این است که هر مکانی در ضمن هر گونه تغییری، هویت خود را نیز حفظ کند. تداوم و دگرگونی بر این دلالت دارد که به رغم همه متغیرها و دگردشت‌ها چیزی پابرجا و ثابت می‌ماند (نوربرگ شولز، ۱۳۸۱: ۶۰-۶۱).
۵	رالف	مکان به معنی داشتن یک نقطه امن است که می‌توان از آنجا به دنیا نگریست، یک اتصال قوی که انسان را در موضعش با سایر اشیاء مرتبط می‌سازد و دست‌یابی و یا ارتباط روحی و روانی با یک نقطه‌ی مشخص است (Relph, ۱۹۷۶: ۴۷).

شکل ۱- ابعاد هویت شهری (فرجامی، ۱۳۸۳: ۵۳)

همچنین بافت کالبدی - فضایی شهرها، امکان شناخت هویت شهری به شکل بصری را نیز میسر می‌سازد و به همین دلیل از میان سایر ابعاد هویتی اهمیت زیادی دارد.

با توجه به اهمیت هویت کالبدی، ابعاد هویت کالبدی به صورت زیر است:

- شکل‌گیری شهر (سابقه سکونت‌گزینی، و پیدایش شهر و سیر تحول آن در گذر زمان)
- ویژگی‌ها و ساختار کالبدی شهر (نقشه نظام آرایش، اندازه، تراکم و پراکندگی فضایی پدیده‌های شهری)
- مکان‌های باستانی و قدیمی (آرامگاه‌ها، آتشفشان‌ها،

شهری و...

مؤلفه‌های انسانی: فرهنگ، زبان، مذهب، آداب و رسوم، سواد و ... (بهزادفر ۱۳۸۶: ۵۶-۵۴).

۱-۴- هویت فضایی - کالبدی

بافت کالبدی و ساختار فضایی - مکانی شهرها به دلیل تأثیرپذیری از اندیشه‌ها، فرهنگ، باورها، سنت‌ها، فعالیت‌ها و... یکی از مهم‌ترین و پرنقش‌ترین ابعاد هویتی شهرهای را شکل می‌دهد. به همین دلیل شناخت بخش کالبدی - فضایی می‌تواند منجر به شناخت هر چه بهتر سایر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز بشود.

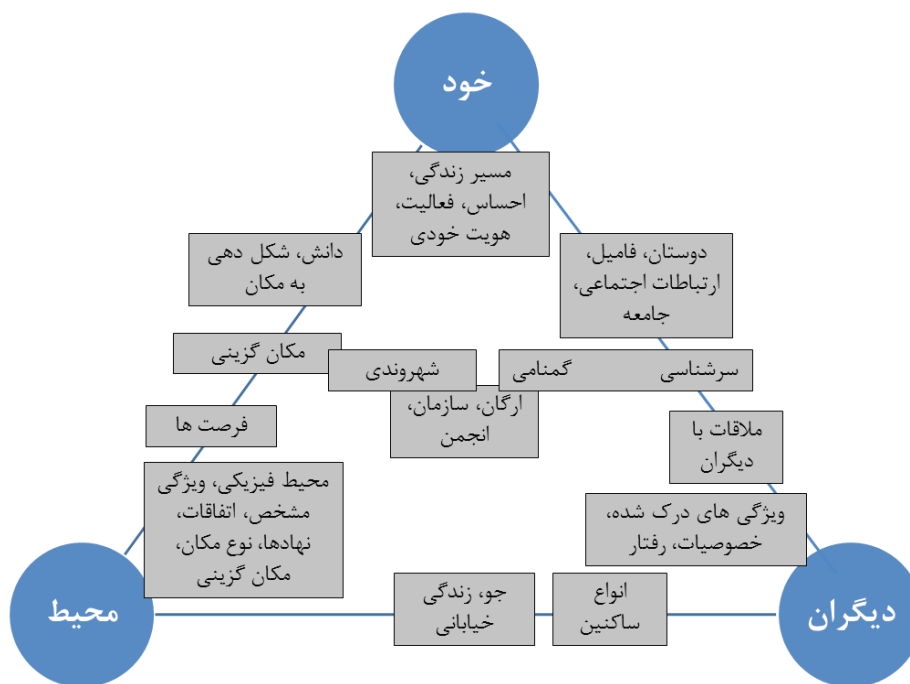
و ... از نتیجه ارتباط سه عامل به دست آمده است. همان گونه که بررسی‌ها نشان داد، حس مکان سطوح مختلفی دارد، هیومن پنج‌گونه حس مکان را معرفی کرده است که عبارت از ریشه داری عقیدتی، ریشه داری ناخودآگاه، مکان نسبی، بیگانگی با مکان و بی مکانی است (Hummon, 1992). جنیفر کراس نیز به تبعیت از هیومن حس مکان را ترکیبی از رابطه با مکان و حس حضور در اجتماع تعریف می‌کند. او رابطه با مکان را به صورت زندگی‌نامه‌ای، معنوی، عقیدتی، روایتی، مادی و وابستگی دسته‌بندی می‌کند، که با عواملی مانند هویت، درونی بودن و رضایتمندی پنج سطح مختلف از حس مکان یعنی ریشه‌داری منسجم، ریشه‌داری نامنسجم، بیگانگی با مکان، بی‌مکانی نسبی و بی‌مکانی مطلق ایجاد می‌کند (فلاح، ۱۳۸۵: ۶۱). ادوارد رلف سه بخش اصلی برای مکان و بی‌مکانی مشخص کرده است. رلف بیان کرده: «ویژگی‌های کالبدی، مفاهیم و فعالیت‌ها ابعاد اصلی هویت مکان را شکل می‌دهد. (Relph, 1976: 47). رلف هویت مکان را انطباق دائمی و واحدی که، برای متمایز کردن هر مکان از مکان‌های دیگر به کار می‌آید، می‌داند (Relph: 1976: 45). فضاهای پیوسته شده به مکان به عنوان عوامل اثرگذار توسعه و یا ارتباط بین مردم یا افراد و اماکن خاص تعریف می‌شوند (Hidalgo and Hernandez, 2001). معنای مکان در

امام‌زاده‌ها، مدارس، پل‌ها، گورستان‌ها، ساختمان‌ها، بناها و غیره)، ویژگی‌های دسترسی (شبکه مواصلاتی و ارتباطی درون شهری و برون شهری)

- ویژگی‌های عملکردی عناصر و اجزاء سازنده بافت کالبدی شهر (شناسایی محلات قدیمی، محورهای گردشگری و توریستی، فضاهای باز و عمومی شهر)
- نمایش معماری و ساختمانی شهر (نماهای شهری، شیوه‌های ساخت و ساز، مصالح، سبک معماری، مقیاس و...)
- خصوصیات تحرکی شهر (تأثیر عامل زمان در مظاهر بصری شهر، صدا و بو) (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۰).

محیط علاوه بر عناصر کالبدی شامل پیام‌ها، معانی و رمزهایی است که مردم بر اساس نقش‌ها، توقعات، انگیزه‌ها و دیگر عوامل آن‌را رمزگشایی و درک می‌کنند (فلاح، ۱۳۸۵: ۵۹).

گوستافسون معانی و هویت مکان را به صورت شکل شماره ۲ بیان کرده است. گوستافسون مدل اصل خود را در سه بعد خود، دیگران و محیط می‌داند. محیط شامل محیط فیزیکی، ویژگی مشخص، اتفاقات، نهادها، نوع مکان و مکان‌گزینی است. دیگران شامل ویژگی‌های درک شده، خصوصیات و رفتار است. خود نیز شامل مسیر زندگی، احساس، فعالیت، هویت خودی است. ارتباطات اجتماعی، جامعه، دوستان، فامیل، سرشناسی، گمنامی، ملاقات با دیگران، ویژگی‌های درک شده، خصوصیات، رفتار، انواع ساکنین، جو، زندگی خیابانی، ارگان، سازمان، انجمن، شهروندی، دانش، شکل دهی به مکان، مکان‌گزینی، فرصت‌ها، محیط فیزیکی، ویژگی مشخص، اتفاقات، نهادها، نوع مکان، مکان‌گزینی، ملاقات با دیگران، ویژگی‌های درک شده، خصوصیات، رفتار، انواع ساکنین، جو، زندگی خیابانی، ارگان، سازمان، انجمن، شهروندی، دانش، شکل دهی به مکان، مکان‌گزینی، فرصت‌ها، محیط فیزیکی، ویژگی مشخص، اتفاقات، نهادها، نوع مکان، مکان‌گزینی.

شکل ۲- معانی و هویت مکان ارائه شده توسط ساکنین (Gustafson, 2001: 10)

ناهمگون و حتی متضاد، به گونه ای که در کنار هم یک کل را به وجود بیاورند (میرمقتدایی، ۱۳۸۳: ۳۷). کوبین لینچ، اعتقاد زیادی به نظریه آگاهی از طریق ادراک دارد. او عمدتاً ادراک شهر را در توجه به اصول و اساس بصری قرار داده و عوامل آن را مشخص نموده است. وی نگاهی کل‌گرا و جامع را در شناخت محیط و شهر مؤثر دانسته و بیان کرده است: «هیچ ویژگی از شهر قابل تجربه نمی‌شود، مگر اینکه در ارتباط با محیط پیرامونش مورد توجه قرار گیرد. اتفاقات پی‌درپی که باعث ظاهر شدن مکان شده است و در ارتباط با خاطرات گذشته باشد» (Lynch, 1984: 274). با توجه به مطالب ذکر شده، مواردی در این تحقیق آمده است، که در ادامه بیان می‌شود.

۲- روش تحقیق

در این پژوهش با بررسی منابع موجود در زمینه معماری ایرانی-اسلامی و با توجه به مستندات و مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی ماهیت محله قدیمی مسگرهای زنجان پرداخته شده است و با استخراج عناصر خاص محله مسگرها به صورت توصیفی-تحلیلی به شناخت این محله پرداخته شد تا بتوان به تحلیل و بررسی شاخص‌های مؤثر در هویت محله با توجه به یافته‌های این پژوهش پی‌برد.

۳- یافته‌های پژوهش

۳-۱- شناخت محله مسگرها

شناخت محله مسگرها در نه بخش صورت گرفته است که به صورت زیر است:

۳-۱-۱- موقعیت محدوده مورد مطالعه در شهر

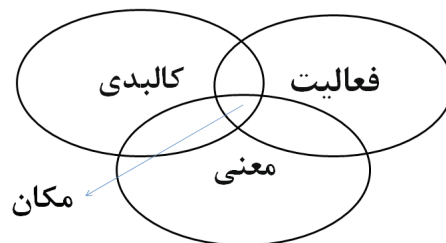
همان‌گونه که در نقشه زیر آمده است، محله مسگرها در بافت تاریخی و قدیمی و مرکز شهر زنجان قرار دارد. محله مسگرها در حد فاصل خیابان سعدی جنوبی و بازار و خیابان صدر جهان واقع گردیده است. در شکل ۳ موقعیت محدوده مورد مطالعه در شهر و محله اطراف مشخص شده است.

۳-۲- بافت اجتماعی محله مسگرها و جایگاه محله مسگرها در شهر

ارتباط با فرآیندهای روانی و اجتماعی داخلی فرد قرار دارد (Steadman, 2002). مکان فیزیکی، کیفیت عملکرد و درجه وابستگی به فضاهای پیوست مکان، به عنوان یک سکو برای فعالیت و تعامل اجتماعی قرار گرفته است (Ujang, 2012: 158).

«بررسی‌ها نشان می‌دهد ویژگی‌های کالبدی محیط، با ایجاد معانی و تأمین فعالیت‌های خاص، در ایجاد حس مکان مؤثر است. تأمین فعالیت‌ها از فضا، با رضایتمندی از ویژگی‌های متغیر محیط مانند دما، صدا و امکان انجام فعالیت‌های فردی و تعاملات اجتماعی توسط عناصر ایستای محیط مانند ابعاد، تناسبات و فرم‌ها به وجود می‌آید. شناخت و عاطفه نسبت به فضا با درک معانی، نمادها، زیبایی شناختی فرمی و معنایی فضا و هویت‌مندی با آن حاصل می‌شود» (فلاح، ۱۳۸۵: ۶۳). اجزای مکان شامل شکل کالبدی، فعالیت و معنی است. در شکل شماره ۳ شکل اجزای مکان آمده است.

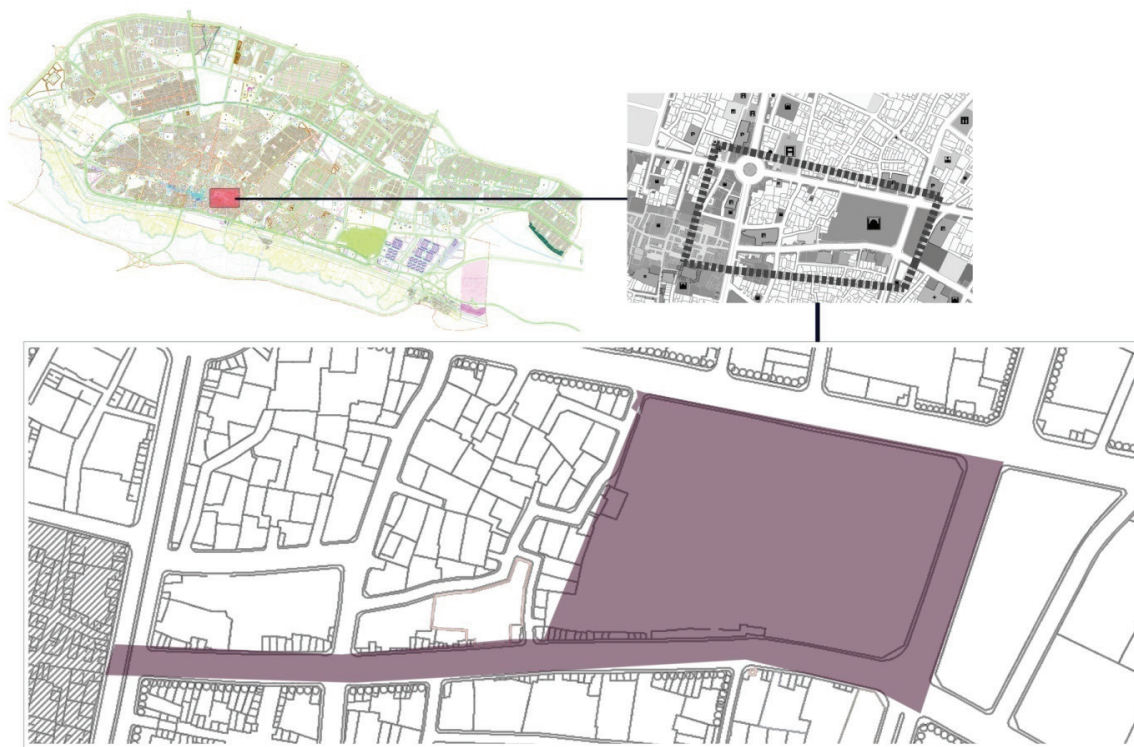
هویت کالبدی، به معنای صفات و ویژگی‌هایی است که جسم شهر را از غیر، متمایز می‌کند و شباهتش را با خودی آشکار می‌کند. این صفات باید به گونه‌ای قرار گیرد، که جسم شهر در عین حفظ تداوم زمانی، در حال

شکل ۳- اجزای مکان (Ujang, Zakariya, 2015: 710)

تحول و تکامل نیز باشد و نهایتاً به پیدایش یک کل منجر شود. هویت کالبدی از نظر مفهومی با اصطلاحات «شخصیت» و «حس مکان» مترادف است (میرمقتدایی، ۱۳۸۳: ۲۹). با توجه به این تعریف، معیارهای ارزیابی هویت کالبدی به قرار زیر است:

- تمایز/ تشابه، به معنای تمایز از غیر و تشابه با خودی
- تداوم/ تحول، به معنای پیوند با گذشته و عدم انقطاع (تداوم معنی و ارزش‌های خودی) در عین نوآوری و خلاقیت با توجه به شرایط زمانه (خود ماندن ولی همان ماندن)
- وحدت/ کثرت، به معنای پیوند میان اجزاء متفاوت،

شکل ۴- موقعیت محدوده مورد مطالعه در شهر زنجان

شان و منزلت اجتماعی و اقتصادی، جایگاه متوسطی در شهر دارد. بین ساکنان محله پیوندهای نزدیک اجتماعی برقرار است. در حالی که نسبت به محله های همسایه نوعی فاصله و جدایی‌گزینی اجتماعی وجود دارد. با توجه به وجه تسمیه خیابان مسگرها، مشخص است که کاربری غالب خیابان مسگری است. بعد از مسگری، بیشترین فعالیتی که در این خیابان انجام می‌گیرد، تجارت (به ویژه تجارت توتون) و خدمات مربوط به آن است. همچنین فعالیت‌هایی همچون: فعالیت‌هایی چون خیاطی، فرش بافی، آرایشگری، نانوايي، پرورش طیور، تهیه محصولات لبنی، معاینه پزشکی در داخل منازل صورت می‌گیرد. پس تقریباً خانه‌ها کاربری مختلط مسکونی - تجاری و مسکونی - خدماتی دارند.

۳-۳- کیفیت شبکه دسترسی در محدوده مورد مطالعه در نقشه و تصاویر زیر معابری و تقاطع‌های اطراف محله مسگرها مشخص گردیده است. خیابان امام که در ضلع شمالی محدوده قرار دارد یکی از خیابان‌های اصلی شهر است که میدان انقلاب نیز در تقاطع خیابان امام و سعدی قرار دارد. خیابان سعدی نیز که در ضلع غربی محدوده قرار گرفته است. خیابان سعدی نیز همچون خیابان امام

اولین خیابان زنجان - به معنای مدرن آن - نه در دوران رضاخان که در عهد قاجار ساخته شده است. احتشام السلطنه والی زنجان در حکومت ناصرالدین شاه، خیابان مسگرهای بالا را از ورودی شرقی شهر (محله دباغ‌لر کنونی) تا ورودی شرقی بازار، از میان دو محله مسجدیری بالا و مسجدیری پایین، عبور می‌دهد (حبیبی، پورا احمد و مشکینی، ۱۳۸۷، ۶۸). همچنین اولین تصویر جامعی که از محله‌ی مسگرها در اختیار است، عکس هوایی اولین سرشماری نفوس و مسکن کشور سال ۱۳۳۵ هجری شمسی است؛ ترکیب جمعیتی محله در این سال، متشکل از سه دسته تقریباً مساوی است:

الف) خانواده‌های بازاریان
ب) خانواده‌های کارمندان دولتی

ج) روستاییان و خانواده‌هایی با سطح درآمدی پایین. در دهه‌ی ۴۰ افزایش تراکم جمعیتی، باعث می‌گردد که قطعات کم ارزش‌تر زمین، تفکیک شده و بافت اصطلاحاً ریزدانه‌تر شود. به هر حال، جایگاه اجتماعی محله‌ی مسگرها، از متوسط رو به بالاست؛ استقرار تپ ۲ زرهی در کاروان‌سرای سنگی و افزایش اجاره بهای زمین، نیز در این رشد تأثیرگذار است (خان بابایی، ۱۳۹۳: ۷۸). امروزه، با توجه به گفته‌های ساکنان قدیمی، این محله، از

انبار، امامزاده و مراکز تجاری قرار دارد. در بین این کاربری‌ها می‌توان بیان کرد که امامزاده سید ابراهیم و بازار نقش به‌سزایی در هویت کارکردی و عملکردی محله داراست. ضمناً طرح تفصیلی شهر زنجان مصوب سال ۱۳۶۷ بوده که در سال ۱۳۸۸ مورد بازنگری اساسی قرار گرفته است. طبق طرح تفصیلی سال ۱۳۸۷

یکی از خیابان‌های اصلی شهر زنجان است. خیابان ضلع شرقی، تقریباً یک خیابان درجه ۲ شهری است.

۳-۴- کیفیت کاربری‌ها در طرح تفصیلی محله مسگرها دارای کاربری‌های متفاوت و متنوعی است. همان‌گونه که در نقشه زیر آمده است، کاربری‌های متنوعی همچون بازار، کاروانسرای دخان، مسجد، آب

شکل ۵- کیفیت شبکه دسترسی در محدوده مورد مطالعه

شکل ۶- کیفیت کاربری‌ها در طرح تفصیلی

کاربری‌های گوناگون و مختلفی برای محور مسگرها در نظر گرفته شده است. کاربری جداره اصلی خیابان، تجاری، تأسیسات و حمل و نقل است. امامزاده سید ابراهیم نیز نقش به‌سزایی در کاربری خیابان مسگرها دارد. همچنین کاربری بخش مسکونی در پشت جداره اصلی جایگاه خود را حفظ کرده است.

۳-۵- کیفیت بصری جداره‌های خیابان مسگرها

نمای جداره‌های متصل به خیابان مسگرها با توجه به وجود معابر فرعی می‌توان به هفت قسمت تقسیم‌بندی کرد. همان‌طور که در تصاویر دیده می‌شود اکثر بناهایی که در این محور قرار دارد، دارای کاربری تجاری و خدماتی و همچنین یک طبقه است و به ندرت ساختمانی دو طبقه یا بیشتر دیده می‌شود. متأسفانه علی‌رغم وجود عناصر تاریخی و فرهنگی و بناهای با معماری سنتی و قوی در ساختمان‌های جدیدالاحداث نماسازی به طور نامناسبی انجام شده است. همین امر باعث شده است تا خط آسمان خیابان از حالت وحدت و هماهنگی خارج شود. بناهای دارای معماری سنتی، شامل ساختمان‌هایی در ورودی کاروان‌سرا به صورت ساختمان‌های یک طبقه‌اند. ولی بناهای جدید که تقریباً از دهه ۷۰ به بعد

ساخته و بازسازی شده است، به صورت ساختمان‌های دو طبقه احداث شده که متأسفانه حتی از نظر مصالح نما (مانند سنگ و کامپوزیت) با بافت خیابان ناهماهنگ است.

۳-۶- بررسی عناصر برجسته ادراکی در خیابان مسگرها

از نشانه‌ها و نمادهایی که در ادراک و خوانایی فضا در ذهن شهروندان وجود دارد می‌توان به امامزاده سید ابراهیم در قسمت شرق محله و کاروان‌سرای دکان و ورودی بازار در ضلع غربی و در کنار خیابان سعدی نام برد. از بین این سه شاخص، دو شاخص امامزاده سید ابراهیم و ورودی بازار در مقیاس شهر نیز در خوانایی و ادراکی تأثیر گذار است.

۳-۷- بررسی خیابان مسگرها به لحاظ اجتماعی

از لحاظ اجتماعی خیابان مسگرها با بدنه فعال تجاری یا تعاملات اجتماعی قوی نقش زیادی در کارکرد اجتماعی دارد. ولی امامزاده سید ابراهیم علی‌رغم وجود پتانسیل برای افزایش اجتماع‌پذیری مردم نتوانسته جایگاه خود را در شهر و محله پیدا کند و حضور مردم در فضای امامزاده بسیار کم‌رنگ است و حتی ضلع شرقی امامزاده به عنوان

شکل ۷- کیفیت بصری جداره های خیابان مسگرها

قوی و بازار به طور کامل فعال است و در مقیاس شهر و منطقه، به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

پارکینگ عمومی شهری استفاده می‌شود و خودرو جای انسان را در این فضا گرفته است. در ضلع غربی محله که ورودی بازار قرار دارد، دارای تعاملات اجتماعی بسیار

شکل ۸- بررسی عناصر برجسته ادراکی در خیابان مسگرها

شکل ۹- بررسی خیابان مسگرها به لحاظ اجتماعی

۳-۸- توده و فضا در خیابان مسگرها

در این بخش نسبت بین توده و فضای خیابان مسگرها، به طور کامل مشخص گردیده است. متأسفانه با ساخت‌وسازهای اخیر، تناسب و هماهنگی بین توده و فضا کمی دچار افت شده است. با توجه به شاخص‌ها و عناصر تاریخی می‌توان متوجه شد که ساختمان‌ها تقریباً دارای ارتفاع یک‌نواخت با تأکید بر عناصر خاص و نشانه‌های موجد در محله است.

۳-۹- عناصر کالبدی با ارزش تاریخی- فرهنگی در

محله مسگرها

از عناصر کالبدی که در محله مسگرها قرار دارد و داری ارزش تاریخی - فرهنگی است، می‌توان به: ورودی بازار و بازار، کاروان‌سرای دخان، مسجد و آب انبار، امامزاده سید ابراهیم و کوچه تاریخی مسجد یری پایین؛ اشاره کرد. این پنج عنصر نقش به‌سزایی در هویت بخشی به محله مسگرها ایفا می‌کنند.

شکل ۱۰- توده و فضا در خیابان مسگرها

۱ بازار

۱۴ امامزاده سید ابراهیم

۵ کوچه تاریخی مسجد یری پایین

۳ مسجد و آب انبار قدیمی

۴ کاروانسرای دخان

عناصر کالبدی با ارزش تاریخی

شکل ۱۱- عناصر کالبدی با ارزش تاریخی- فرهنگی در محله مسگرها

۴- نتیجه گیری

با توجه به چند بعدی بودن ابعاد هویتی شهر و محلات شهری، اتخاذ یک رویکرد جامع‌نگر و سیستمی که در آن تمامی ابعاد با هم مورد توجه قرار گیرد، اجتناب ناپذیر و ضروری است. ضرورت این رویکرد در شهر، عناصر و شاخص‌های سازنده شهری (اجتماعی، اقتصادی، محیطی، کالبدی و ...) مشخص شده است و نیز جایگاه آن در شهر، جامعه و نحوه ارتباط آن با ساکنین و مردم در پدیده‌های شهری شناسایی می‌شود. با توجه بررسی صورت گرفته درباره محله مسگرها مشخص شد که هویت محله مسگرها در ارتباط مستقیم با بناهایی منفرد مانند امزاده سید ابراهیم، کاروان‌سرای دخان، ورودی بازار و مجموعه ساختمان‌های یک طبقه با معماری سنتی و هماهنگ و وحدت بخش قرار دارد. ضمناً حضور مردم به دلیل زنده بودن فعالیت اجتماعی در شکل‌گیری حس مکان و هویت محله تأثیر به‌سزایی دارد. با بررسی و ارزیابی صورت گرفته عناصر و شاخص‌های هویتی محله مسگرها، در راستای تقویت کیفیت فضاهای شهری و هویت محله مسگرها می‌توان راه‌کارهای زیر را ارائه داد:

- تقویت فعالیت‌های گوناگون و متنوع ولی مکمل و سازگار در محله مسگرها.
- تقویت و حفظ کارکردهایی که متناسب با تصویر ذهنی شهروندان از آن فضا باشد.
- ایجاد و تقویت تباین فضایی در محور اصلی محله مسگرها.
- سامان‌دهی کاربری‌های مختلف تجاری محور تجاری.
- تنوع و تقویت فعالیت‌های جاذب گردشگر و شهروندان در گروه‌های سنی مختلف.
- جلوگیری از ایجاد ساختمان‌های جدیدالاحداث با مصالح ناهمگن با محله به ویژه در اطراف عناصر با ارزش.
- تقویت مشارکت مردمی در محله مسگرها با به‌کارگیری شهروندان فعال.

منابع

احمد زاده، بهنام (۱۳۸۱)، ایجاد مراکز محله در شهر شیراز، مطالعه موردی منطقه چهار شهرداری شیراز، پایان‌نامه دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز.

امیر حاجلو و زنگانه، الهام و ابوالفضل (۱۳۹۱)، تحلیل تأثیر مؤلفه‌های کالبدی در هویت محله تجریش، ماهنامه

شهر و منظر، سال سوم، شماره ۲۸، ص ۲۲-۳۱.

بهزادفر، مصطفی (۱۳۸۶)، هویت شهر نگاهی به هویت شهر تهران، چاپ اول، انتشارات شهر، تهران.

پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵)، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، انتشارات شهیدی، تهران.

ثقه‌الاسلامی و امین‌زاده، عمیدالسلام و بهناز (۱۳۹۲)، بررسی تطبیقی مفهوم و اصول به کاررفته در محله ایرانی و واحد همسایگی غربی، فصلنامه هویت شهر، شماره ۱۳، دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۷)، لغت‌نامه، دانشگاه تهران، تهران.

حبیبی و پوراحمد و مشکینی، کیومرث و احمد و ابوالفضل (۱۳۸۷)، از زنگان تا زنگان (سیری تاریخی بر تحولات کالبدی - فضایی بافت کهن شهر)، دانشگاه زنگان، زنگان.

خان‌بابایی، بهرام (۱۳۹۲)، طراحی محورهای تاریخی - مذهبی شهر با رویکرد گردشگری شهری (نمونه موردی: خیابان مسگرها حد فاصل بازار تا امام‌زاده ابراهیم زنگان)، پایان‌نامه، استاد راهنما: اسماعیل دویران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنگان، گروه طراحی شهری.

سجادی، جعفر (۱۳۳۸)، فرهنگ لغات و اصطلاحات فلسفی، بی‌جا، بی‌نا.

فرجامی، محمدرضا (۱۳۸۳)، ابعاد هویت شهری، مجموعه مقالات همایش مسایل شهرسازی، جلد اول، ساخت کالبدی شهر.

فلاح، صادق (۱۳۸۵)، مفهوم حس مکان و عوامل تشکیل دهنده آن، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۶.

فلاح، محمدصادق (۱۳۸۴)، نقش طرح کالبدی در حس مکان مسجد، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲.

فکوهی، ناصر (۱۳۸۳)، انسان شناسی شهری، نشر نی، تهران.

لینچ، کوین (۱۳۷۴)، سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

معین، محمد (۱۳۷۸)، گزیده فرهنگ معین، مرکز فرهنگی انتشاراتی رایحه، تهران.

میرمقتدایی، مهتا (۱۳۸۳)، معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کالبدی شهرها، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۶.

نوربرگ شولز، کریستین (۱۳۸۱)، معماری: حضور، زبان و مکان، مترجم علیرضا سید احمدیان، انتشارات مؤسسه

معمار.

نوفل، سید علیرضا و همکاران (۱۳۸۸)، بررسی و ارزیابی شاخص‌های موثر در هویت شهری (نمونه موردی محله جلفا در شهر اصفهان)، مجله آرمانشهر، شماره ۳، ص ۶۹-۵۷.

Canter, D (1971), the Psychology of Place, London: the Architectural Press.

Eben Saleh, M. A (2000), The architectural form and landscape as a harmonic entity in the vernacular settlements of Southwestern Saudi Arabia .Habitat International 24, p 411-453.

GUSTAFSON, PER (2001), MEANINGS OF PLACE: EVERYDAY EXPERIENCE AND THEORETICAL CONCEPTUALIZATIONS, Journal of Environmental Psychology, number 21. Hidalgo, M.C, Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical question, Journal Of Environmental Psychology, 21, pp 273-281.

Lynch, Kevin (1974), The image of the City, Cambridge: MIT Press.

Relph, E (1976), Place & Placelessness, pion, London.

Ujang, Norsidah (2012), Place Attachment and Continuity of Urban Place Identity, Procedia - Social and Behavioral Sciences, number 49,p 156 – 167

Ujang. Norsidah, Zakariya. Khalilah (2015), The Notion of Place, Place Meaning and Identity in Urban Regeneration, Procedia - Social and Behavioral Sciences, number 170, p709 – 717.

سال چهارم / شماره اول / بهار و تابستان ۹۵

۳۰